

Ulla Moilanen & Sami Raninen

Merovingiaikainen polttohauta Kihniön Pyhäniemessä

Kesällä 2021 Kihniön Kirkkorannasta tehdyt metallinilmaisinelöydöt viittaavat merovingiaikaiseen polttohautaukseen. Esineiden ja löytöpaikan piirteiden vuoksi löytö on mahdollista kytkeä keskusteluun ns. erämaahautoista ja Suomen sisämaan rautakautisesta asutuksesta. Sisämaan rautakautiset hautamuodot vaativat vielä määrittelyä ja tutkimusta, eikä esimerkiksi kysymykseen siitä, minkälaiseen kulttuuriseen kontekstiin sisämaan hautaukset kuuluvat tai mikä haudatun/hautaaajien etnisiteetti on ollut, ole tarjolla kovin suoraviivaista tai yleistävää vastausta. Uudet hautalöydöt tuovat kuitenkin uusia näkökulmia keskusteluun sisämaan asutuksesta.

En brandgrav från merovingertiden i Pyhäniemi, Kihniö

Metallidetektorfynden från Kihniös Kirkkoranta indikerar en brandgrav från merovingertiden. Drag i objektet och fyndplatsen gör det möjligt att koppla fyndet till diskussionen kring s.k. ödemarksgravar och bosättningen i det finska inlandet under järnåldern. Det behövs ännu definiering och forskning om gravformerna i inlandet under järnåldern, och det finns exempelvis ännu inget särskilt entydigt eller allmängiltigt svar till frågan hurudan kulturell kontext inlandets gravar tillhör, eller vad den begravnas/begravandes etnicitet varit. Nya gravfynd bringar ändå tillägg till diskussionen om bosättningen i inlandet.

Johdanto

Kesällä 2021 metallinetsijät kulkivat Kihniössä Holiday Club Pyhäniemi -hotellin lähistöllä Kankarinjärven koillisrannalla etsimässä lasten kanssa kolikoita. Paikalla on aiemmin sijainnut seurakunnan leirikeskus, joka on sittemmin purettu, joten rahojen löytymisen paikalta oli odotettavaa. Keskeltä polkua, vain kymmenisen metriä lähimmästä rakennuksesta, metallinetsin ilmoitti kuitenkin suuremmasta löydöstä. Maasta tuli esiin rautakautisia esineitä (KM 43195:1–3), jotka sijaitsivat noin 15 cm syvyydessä, kymmenen senttimetrin etäisyydellä toisistaan. Esineiden

mukana nousi myös palaneita luita (:4) ja hiilenmuruja, jotka kertovat löytöjen todennäköisesti kuuluvan polttohautaukseen (MJR Kirkkoranta 1000041503). Tähän viittaa myös esineiden pinnassa oleva palopatina.

Löytöaineisto ja hautautapa

Kirkkorannan löydöt ovat sangen tyypillisiä merovingiajan yläsatakuntalaisen asehautauksen antimia: tikarilehtinen keihäänkärki, ns. suomalainen väkipuukko ja rautahelainen

vyönsolki (Kuva 1). Keihäänkärjen perusteella löydöt voidaan ajoittaa merovingiajan keskivaiheeseen, perinteisen, mutta ehkä tarkistamista vaativan kronologian mukaan noin vuosien 650–750 välille (Cleve 1943: Tabell 2–3).

Etelä-Suomessa merovingiajan polttohautaukset sijaitsivat sekä laajoissa polttokenttäkalmistoissa että röykkiöissä, joissa esiintyy niin kollektiivista polttohautautusta kuin palokuoppahautoja. Usein näitä kalmistoja leimaavat erilaiset kivirakenteet ja -kerrokset, vaikka etenkin Hämeessä polttokenttäkalmistot saattavat olla kivettömiä. Kihniön Kirkkorannan hautauksen mahdollisista rakenteista on tuskin saatavissa lisätietoa, sillä paikka on vahvasti ihmistöiminnan muokkaama. Vuonna 1981 aivan löytöpaikan läheisyydessä tutkittiin leirikeskuksen tuhoamaa kivikautista asuinpaikkaa, jonka löytöihin kuului mm. kvartsi-iskoksia (Kotivuori & Saukkonen 1981). Toisaalta selkeitä rakenteita

ei hautauksessa välttämättä ole koskaan ollutkaan, sillä etenkin niin sanottujen erämaahautojen joukossa yleinen ilmiö on yksittäisten polttohautauksien sijainti tasaisilla mailla tai luontaisissa kivikoissa vesikulkureittien varrella (Hakamäki 2018; Jääskeläinen 2017). Tästä syystä erämaahautoista voitaisiin puhua myös rakenteettomina polttohautauksina.

Tunnettujen erämaahautojen esiintymisen painottuu toisaalta Kainuun Suomussalmelle ja muualle Oulujoen vesistöalueelle, toisaalta Etelä-Pohjanmaan sisämaahan ja siihen liittyen Keski-Suomen pohjois- ja luoteisosiin (esim. Jääskeläinen 2017; Miittinen 2001). Suurin osa tunnetuista erämaahautoista on viikinki- tai ristiretkiäikaisia, mutta Konneveden Majakankaan polttohautaus Keski-Suomessa ajoittuu ilmeisesti jo nuorempaan roomalaisaikaan tai kansainvaellusajalle (Vanhatalo 2005). Lapinraunioista tehtyjen

Kuva 1. Kihniön Kirkkorannan esinelöydöt (KM 43195: 1–3). Väkipuukon molemmilla lappeilla on kolmiolaimakoristelua. Kuvat: Sami Raninen, Museoviraston arkeologiset kokoelmat.

varhaisrautakautisten esinelöytöjen tai yleisemmin lapinrauniotradition suhdetta rakenteettomiin erämaahautoihin ei tässä yhteydessä pohdita, vaikka kysymys oleellinen onkin.

Oma kysymyksensä on, kannattaako näitä pohjoisia hautalöytöjä automaattisesti rinnastaa eteläsuomalaisiin hautamuotoihin. Aikaisempaan tutkimukseen nojaten Kirkkorannan tapauksessa voidaan kuitenkin pohtia eri tulkintavaihtoehtoja: voisiko hautaus liittyä eteläsuomalaisiin eränkävijöihin tai vaihtoehtoisesti pohjoisempaa sisämaata asuttaneeseen väestöön, joka ei rakentanut laajoja polttokenttäkalmistoja?

Eränkävijöiden vai sisämaan väestön hauta?

Kirkkorannan löytöpaikka sijaitsee Kankarinjärven rannassa kohdassa, jonka läheisyydestä on lyhyt jokiyhteys läheiselle Syväjärvelle ja edelleen Tarsianjärvelle ja Sulkuejärvelle. Tästä ympäristöstä ei toistaiseksi tunneta muita rautakautisia löytöjä, vaikka järvet kuuluvat Kokemäenjoen vesistöön ja vesireitit yhdistävät ne suoraan Ylä-Satakunnan löytörikkaisiin rautakautisiin asutusalueisiin. Kokemäenjoen vesistöön kuuluvan, hieman eteläisemmän Kyrösjärven ympäristöstä tunnetaan suhteellisen runsaasti rautakautisia löytöjä, mutta muualla alueella löydöt ovat satunnaisempia (Kuva 2): Parkanosta on löydetty irtolöytönä hevosenkenkäsolki (KM 12056:1), Virroilta puolestaan tunnetaan kansainvälisäikäinen asehautaus (KM 8597: 1–7) ja irtolöytöinä keihäänkärki (KM 12397:1) sekä 1900-luvun alussa löytynyt nuoremman rautakauden lasimassahelmi (HM 1219:43).

Noin 700 metrin päässä Kihniön löytöpaikasta sijaitsee Tarsialan talo ja siitä vähän eteenpäin Tarsiala sekä Tarsianjärvi. Vaikka näillä paikannimillä ei ole tekemistä rautakautisen löydön kanssa, on hauska yhteensattuma, että kansanrunossa “Tarsilaisen poltto” ajatellaan kuvattavan rautakautista venepolttohautausta (Leppäaho 1950). Kihniön

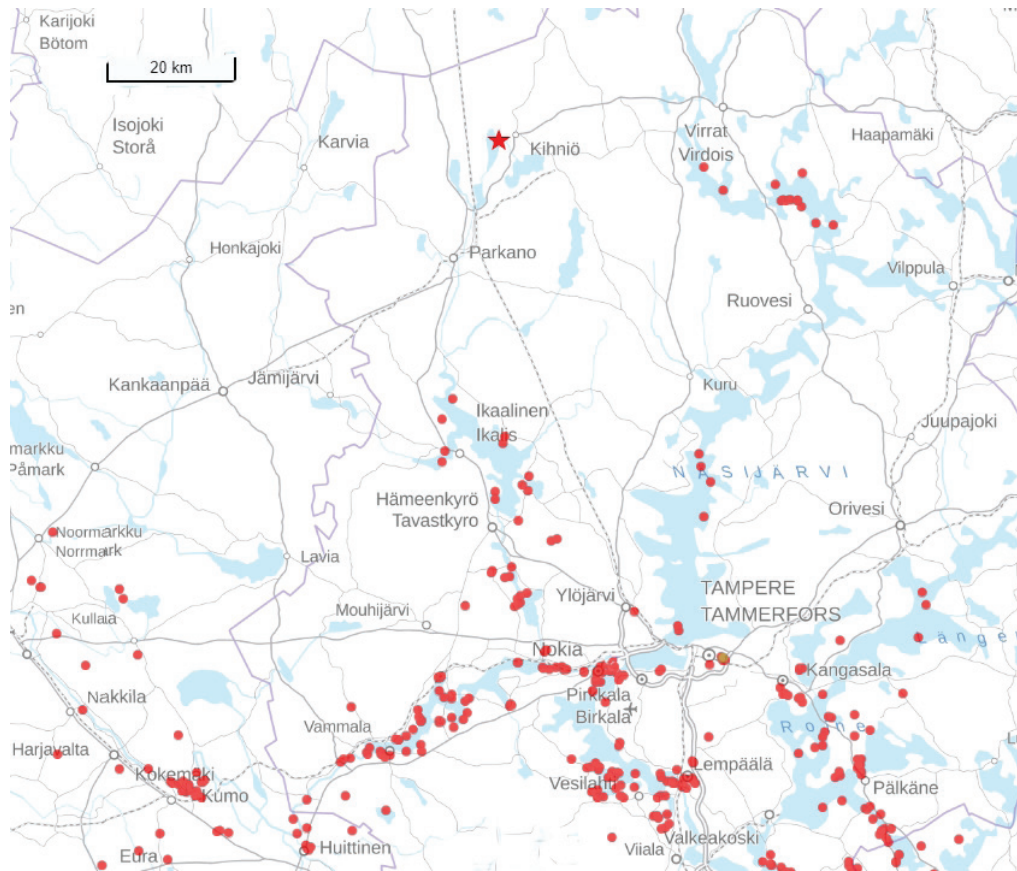
Tarsiaa on pidetty seudun vanhimpana pysyvänä asutuksena, ja sen historiaan on myös yhdistetty keskiaikainen eräsija (Majuri 2015: 87). Tarsian keskiaikaiseksi arvellun aitan seinustalla on “syvennyksillä varustettu laakakivi”, joka perimätiedon mukaan olisi “pakanuuden aikuinen uhrikivi” (Alanen 1931: 106). Tämä voisi periaatteessa viitata jopa pysyvään rautakautiseen asutukseen tai muuhun säännölliseen ihmistoimintaan. Toisaalta paikka sijaitsee karulla Suomenselän alueella, joka oli viljelevän talouden näkökulmasta marginaalista seutua. Etelä-Suomen viljelevä rautakautinen asutus syntyi yleensä savi- tai hietamaiden yhteyteen, kun taas Kirkkorannan lähiseutu on lähinnä moreeni- ja hiesumaata. Tosin myös kausittaisesti hyödynnettyjen eräsijojen yhteydessä on saattanut olla uhripaikkoja, ja kuppikivet voivat myös olla keskiaikaisia tai jopa nuorempia (vrt. Miettinen 1997).

Ylä-Satakunnan pohjoisosat (eli nykyisessä maakuntajaossa pohjoinen Pirkanmaa) on perinteisesti nähty sekä rautakautisena eränkävijäalueena että Etelä-Pohjanmaan ja Ylä-Satakunnan maatalousasutusten välisenä läpikulkualueena. Vesireitin sekä varhaisimmat kirjalliset lähteet huomioiden Kirkkorannan polttohautaus saattaisi kertoa keskiaikaisen eränautinnan vuosisatoja vanhoista juurista. Tässä yhteydessä on muistettava Etelä-Pohjanmaan sisämaa-alueelta tunnetut myöhäisrautakautiset erämaahaudat, vaikka ne ovatkin Kirkkorannan hautaa selvästi nuorempia. Sisämaan erämaa-alueilta tehdyt yksittäiset keski- tai myöhäisrautakauden esinelöydöt tai hautaukset onkin vanhastaan yhdistetty eteläisiltä maatalousalueilta vaeltaneisiin eränkävijöihin (esim. Huurre 1983; Taavitsainen 1994). Tällaisen eränkävijöiden on ajateltu rautakaudella ulottuneen valtavalta alueelle, Suomenselän ja Järvi-Suomen eri osista aina Lappiin ja Itä-Karjalaan saakka. Käsitys pohjautuu keskiaikaisista ja varhaismoderneista asiakirjalähteistä tehtyihin tulkintoihin päätelmiin (esim. Voionmaa 1947).

ja vaikeasti ajoitettaviin paikannimilevinneisyyksiin (esim. Vahtola 1980). Taavitsainen et al. (2007) puolestaan tulkitsevat eränkäynnin kehitysvaiheita hyödyntäen arkeologisia ja palynologisia lähteitä.

Eränkäyntiteorian yhteydessä on tavallisesti ajateltu, että erämaissa asui vuosituhansien ajan metsästyksen ja kalastukseen elinkeinonsa perustavaa pyyntiväestöä. Pyyntiväestön on kuitenkin oletettu olleen ar-

keologisesti jokseenkin näkymätöntä, koska se ei Sär 2 -asbestikeramiikan kadottua enää valmistanut keramiikkaa eikä – kuten aiemmin ajateltiin – haudannut vainajia esineiden kanssa. Pyyntiväestö näyttäytyy monissa tulkinnoissa homogeenisenä, passiivisena ja staattisena, pikemminkin toiminnan kohteena kuin toimijana. Viimeistään 2000-luvulla tulkintamalli on kuitenkin muuttunut, ja tätä kehitystä 2010-luvulla tehdyt metallinetsin-

Kuva 2. Muinaisjäännösrekisteriin merkityt rautakautiset kohteet tekstissä käsiteltävällä alueella, Kirkkorannan kohde tähdellä merkittynä. Ikaalisten pisteet sisältävät mm. röykkiöitä, polttokenttäkalmistoja ja (Arasalon) linnavuoren. Virtain ja Näsijärven rantojen pisteet ovat lapinrauniokohteita. Karttaan ei ole merkitty tekstissä mainittuja Parkanosta ja Virroilta löytyneitä nuoremman rautakauden esinelöytöjä. Kuva: U. Moilanen, taustakartta: Maanmittauslaitos.

löydöt ovat vauhdittaneet (esim. Taavitsainen et al. 2007; Hakamäki 2018). Tuoreissa tutkimuksissa ainakin Pohjois-Suomen erämaahaudat on yhdistetty mieluummin paikallisiin yhteisöihin kuin kausittaisiin eränkävijöihin tai läpikulkumatkalaisiin. Aineiston lukumäärällistä kasvua puolestaan havainnollistaa se, että erämaahautojen "hotspotissa" eli Suomussalmella tunnetaan tätä kirjoitettaessa (kesäkuussa 2022) 12 metallinetsinnässä löytynyttä ja rautakautiseksi hautapaikaksi määriteltäviä muinaisjäännösrekisterikohdetta. Lisäksi kunnassa on suuri määrä potentiaalisiksi erämaahautoiksi katsottavia, mutta tarkastamattomia tai vaikeaselkoisia metallinetsintäpaikkoja. Ennen metallinetsintäbuumin alkua Suomussalmen tunnettujen rautakautisten hautapaikkojen lukumäärä oli kolme.

Arkeologiassa esiintynyttä erämaan käsitettä on myös kritisoitu (esim. Hakamäki 2018: 80–81; Kirkinen 2012), koska se lähestyy aluetta viljelevän asutuksen näkökulmasta – ja samanlaista problematiikkaa epäilemättä liittyy myös termiin "erämaahautaus". Pyyntiväestön ja eränkävijöiden suhteiden on oletettu sisältäneen esimerkiksi kaupankäyntiä ja avioliittoja (Kirkinen 2012: 132), eikä pyyntiväestön itsessään voi olettaa olevan passiivista, muuttumatonta tai täysin näkymätöntä arkeologisessa aineistossa (ks. Hakamäki 2018). Laajalle alueelle ja otaksuttavasti monenlaisiin ekologioihin levittäytyneet pyyntiväestöryhmät tuskin myöskään olivat kulttuuriltaan tai elinkeinoiltaan yhdenmukaisia. Lisäksi viljelevän ja ei-viljelevän elinkeinomallin raja näyttää mm. siitepölyanalyysien valossa hyvin liukuvalta (esim. Taavitsainen et al. 1998).

Yksittäinen polttohautaus ei varmuudella kerro pysyvästä asutuksesta, ja kuten edellä kirjoitetusta voi päätellä, sedentaarinen (kiinteä) asutus tai eränkävintä eivät ole ainoat tulkintavaihtoehdot. Etnografisten analogioiden nojalla sisämaan pyyntiväestön on vanhastaan oletettu eläneen vuotuiskierrossa eli vaihtaneen vuoden kuluessa useita kertoja asuinpaikkaa sen mukaan, missä vuodenaikaan sopivia ravintoresursseja pystyi tehok-

kaimmin hyödyntämään (esim. Vilkkuna 1971). Tämä pitäne paikkansa ainakin jollain tasolla, mutta pyyntiväestöön liitettävien asuinpaikkalöytöjen niukkuus ja vähäinen tutkimusaste eivät kuitenkaan vielä salli kovin pitkälle meneviä päätelmiä – poikkeuksena tosin Lapin ns. liesirivikohteet (joista esim. Halinen 2022).

Ville Hakamäki (2018: 24–26) on myös muistuttanut eri ihmisryhmien kohtaamispaikoista, jotka voivat sijaita Kihniön Kirkkorannan kohteen tapaan jokien suissa. Lars Ivar Hansen ja Bjørnar Olsen (1994: 97) ovat puolestaan huomauttaneet, että sisämaassa liikkuneiden ihmisten kielellinen ja kulttuurinen identiteetti on voinut olla vaihteleva ja monimuotoinen. Näin ollen kysymykseen siitä, minkälaiseen kulttuuriseen kontekstiin sisämaan hautaukset kuuluvat tai mikä haudatun/hautaajien etnisiteetti on ollut, ei ole tarjolla kovin suoraviivaista tai yleistävää vastausta. Tässä lyhyessä kirjoituksessa ei voida mennä niihin sinänsä merkittäviin näköaloihin, joita substraattinimistötutkimus ja muut kielitieteelliset lähestymistavat ovat avanneet (esim. Aikio 2008).

Erämaahaudat tunnistettava omaksi hautamuodoksi

On selvää, että kalmisto- ja hautatyyppien määrittelyä olisi tarkennettava erämaahautojen osalta. Tarkemman määrittelyn puuttuessa niitä verrataan helposti eteläsuomalaisiin hautamuotoihin. Kirkkorannan tapauksessa esinelöydöt ovat leimallisesti eteläsuomalaisia, mutta huomioon on otettava myös vainajan käsittely, hautarakenteiden morfologia tai niiden puuttuminen sekä hautapaikan topografia ja muut paikkatiedolliset ominaisuudet. Vertailu Skandinavian rautakautisiin erämaahautoihin (ruotsiksi *fångstmarksgravar* ja norjaksi *fangstmarksgraver*) olisi epäilemättä hedelmällistä, vaikka yhdenmukaista fennoskandista erämaahautojen kulttuuria tuskin olikaan olemassa. Ruotsin ja Norjan erämaahaudat sijaitsevat usein sisämaajärvien etelään

suuntaavilla rannoilla, ja vaikka niissä saattaa olla erilaisia kivirakenteita tai kumpuja, myös maan pinnalle näkymättömiä muotoja tunnetaan etenkin rautakauden lopulta (Hansen & Olsen 2014; Sundström 1989: 156–171). Vaikka esineistöä leimaavat metsästyksen liittyvät löydöt, on skandinaavisissa erämaahautoissa myös samanlaisia esinetyyppejä kuin viljelyalueiden haudoissa. Tutkimuksissa on kuitenkin havaittu, että esinekombinaatiot voivat olla erilaisia ja jopa tietyt koristemotiivit saattavat puuttua sisämaan haudoista löydetyistä esineistä. Nämä seikat yhdessä rakenteiden/rakenteettomuuden ja maisemaan sijoittumisen lisäksi erottavat hautamuodon viljelyalueiden samanaikaisista hautauksista (ks. Hansen & Olsen 2014: 93–96).

Erämaahautojen, jotka saattavat olla yksittäisiä, mutta myös kuulua laajempaan kalmistoon, tulisi nykyistä selkeämmin vakiintua osaksi arkeologisen tutkimus- ja suojelutyön käsitteistöä. Erämaahaudat puuttuvat toistaiseksi Arkeologisen kulttuuriperinnön oppaasta (<http://akp.nba.fi/start>), jossa termin määrittelylle olisi tarvetta. On kuitenkin hyvä huomata, että vaikka tietyt piirteet ovatkin yleisiä ns. erämaahautojen keskuudessa, ilmiötä tai sen kulttuurisia taustoja ei kannata kuvitella liian homogeenisiksi. Kihniön erämaahauta suhteellisen lähellä maatalousasutuksen aluetta saattaa loppujen lopuksi vaatia toisenlaisen tulkinnan kuin esimerkiksi Kainuun tai Lapin erämaahaudat.

Erämaahautojen tarkemman tutkimuksen lisäksi voisi myös olla aiheellista pohdita, missä määrin Hämeen kivettömiä polttokenttäkalmistoja voi pitää pohjoisemman sisämaan rakenteettomien hautamuotojen ja etelän/lounaan kivirakenteisten polttokenttäkalmistojen ja röykkiöiden hybridimuotona, tai ainakin sisämaan rakenteettomista polttohautauksista vaikutteita saaneena hautamuotona. Tämäkin seikka toisi lisää näkökulmia keskusteluun sisämaata asuttaneista väestöistä.

Bibliografia

- Aikio, A. 2008. The Study of Saami Substrate Toponyms in Finland. R. L. Pitkänen & J. Saarikivi (toim.) *Borrowing of place names in the Uralian languages*: 159-197. Onomastica Uralica 4. Helsinki: Debrecenin yliopisto/Helsingin yliopisto.
- Alanen, V. 1931. Satakunnan Lappi. Satakunta. *Kotiseutututkimuksia* IX: 81-142. Vammala: Tyrvään kirjapaino Oy.
- Cleve, N. 1943. *Skelettgravfalten på Kjuloholm i Kjulo. I. Den yngre folkvandringstiden*. Finska fornminnesföreningens tidskrift XLIV. Helsinki.
- Hakamäki, V. 2018. *Seeing Behind Stray Finds: Understanding the Late Iron Age Settlement of Northern Ostrobothnia and Kainuu, Finland*. Acta Universitatis Ouluensis B168. Oulu: Oulun yliopisto.
- Halinen, P. 2022. Viewpoints on the disintegration of the Late Iron Age and early medieval Sámi societies and the emergence of reindeer herding in Northern Fennoscandia. P. Halinen, V. Heyd & K. Mannermaa (toim.): *Oodeja Mikalle. Juhlakirja professori Mika Lavennolle hänen täyttäessään 60 vuotta*: 147-155. Monographs of the Archaeological Society of Finland 10. Helsinki.
- Hansen, L. I. & Olsen, B. 2014. *Hunters in Transition: An Outline of Early Sámi History*. Leiden: Brill.
- Huurre, M. 1983. *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia I: Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin esihistoria*. Kuusamo: Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton ja Lapin maakuntaliiton yhteinen historiatoimikunta.
- Jääskeläinen, E. 2017. Myöhäisrautakautisia erämaahautoja ympäröivä muinaisjäänös- ja luonnonmaisema paikkatietoanalyysien kautta tarkasteltuna. *Kalmistopiiri* 5.11.2017. <https://kalmistopiiri.fi/2017/11/05/myohaisrautakautisia-eramaahautoja-ymparoiva-muinaisjaannos-ja-luonnonmaisema-paikkatietoanalyysien-kautta-tarkasteltuna/>
- Kirkinen, T. 2012. Myyttisen erämaan esihistoria: Arkeologian erämaakäsitykset ekokriittisestä näkökulmasta. T. Kallinen, A. Nygren & T. Tammisto (toim.) *Ympäristö ja kulttuuri*: 131-156. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kotivuori, H. & Saukkonen, J. 1981. Kihniön Pyhäniemi uimaranta ja leirikeskus. Kivikautisen asuinpaikka-alueen koekaivaus. Kenttäyöraportti. Museoviraston arkisto, Helsinki.
- Leppäaho, J. 1950. Tarsilaisen poltto. *Kalevalaseuran vuosikirja* 30: 99-111.
- Majuri, L. 2015. *Pirkanmaan maakunnallisesti arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt 2015*. Pirkanmaan liitto.
- Miettinen, M. 2001. Ähtävän Nådjärven myöhäisrautakautinen hautalöytö. *Kentältä poimittua* 5: 69-83. Helsinki: Museovirasto.
- Miettinen, T. 1997. Ovatko kuoppa/kuppikivet uhrikiviä? *Muinaistutkija* 3/1997: 19-22.
- Sundström, J. 1989. Järnåldersgravar i fångstlandet. O. Hemmendorff (toim.) *Arkeologi i fjäll, skog och bygd. 1. Stenålder – tidig järnålder*. Östersund: Fornvårdaren.
- Taavitsainen, J.-P. 1994. Östra Tavastland som samfällid erämark. *Historisk Tidskrift för Finland* 3/1994: 391-413.
- Taavitsainen, J.-P., Simola, H. & Grönlund, E.. 1998. Cultivation History Beyond the Periphery. Early Agriculture in the North European Boreal Forest. *The Journal of World Prehistory* 12(2): 199-253.
- Taavitsainen, J.-P., Vilkkuna, J. & Forssell, H. 2007. *Suojoki at Keuruu. A Mid 14th Century Site in the Light of Settlement Historical Processes in Central Finland*. Helsinki: Finnish Academy of Science and Letters.
- Vahtola, J. 1980. *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus*. Oulu: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.
- Vanhatalo, S. 2005. Konneveden Majakankaan rautakauden polttohauta. *Kentältä poimittua* 6. *Kirjoitelmia arkeologian alalta*: 96-102. Helsinki: Museovirasto.
- Vilkkuna, K. 1971. Mikä oli lapinkylä ja sen funktio? *Kalevalaseuran vuosikirja* 51. *Vanhaa ja uutta Lappia*: 201-238.
- Voionmaa, V. 1947. *Hämäläinen eräkausi*. Porvoo: WSOY.

Ulla Moilanen on Helsingin yliopiston tutkijatohtori.
ulla.z.moilanen@helsinki.fi

Sami Raninen on Museoviraston amanuenssi.
sami.raninen@museovirasto.fi